

Olemattoman kokeneet: Helsinki, Jukka Korpela 2021

En tiedä, olenko oikeassa paikassa, koska en ole oikeastaan asunut siinä piirissä, joka kertoo kokeneensa olemattoman. Päätin, että olen:

- 1) Olemattomaa ei olekaan.
- 2) Neuvostoliitto eli Venäjä on moni-ilmeinen eikä siitä voi totuutta sanoa.
- 3) Olen äärettömän kiinnostunut Venäjästä ja olen sitä harrastanut ”koko ikäni”.

Minua kutsutaan ”isänmaallisissa piireissä” taistolaiseksi, vaikka olen ollut kokoomuksen jäsen vuodesta 1972. (Olen lähinnä oikeistoliberaali). Sukujuureni johtavat Etelä-Venäjälle, mutta se on toinen juttu.

Näkökulma etuoikeutettujen maailmasta

Olen käynyt ensimmäisen kerran Romaniassa 5-vuotiaana ja Neuvostoliitossa 6-vuotiaana. Taajaa turismia olen sen jälkeen harjoittanut kaikissa sosialistimaissa Hodzan Albania mukaan lukien. Johtuu siitä, että isäni oli äärettömän kiinnostunut Neuvostoliitosta, vaikka kotini olikin porvarillinen. Turisteille tietenkin näytettiin kiiltokuvia ja tavattiin virallisia ystäviä. Kokenut turisti osasi kuitenkin ohittaa tämän maailman, minkä opin jo kotona. Toisaalta turistien ja virallisten ulkomaalaisystävien maailma oli myös todella olemassa.

En opiskellut enkä elänyt tavallisena ihmisenä neuvostomaailmassa. Opiskelin ja kohtasin ulkomaalaisia sortavan byrokratian Italiassa 70- ja 80-lukujen taitteissa. Siinäkin oli ja sillä näkökulmalla luulen älynneeni paljon tästä olevaisuudesta.

Sosialistimaiden todellisuuteen törmäsin asukkaana 1983-1988 ja 1994 (sic!), mutta etuoikeutettuna. Olin diplomaattina Sofiassa, Moskovassa ja Riiassa. Tämän jälkeen olin vielä konserttikeskuksen johtajana läheisessä yhteistyössä Marinskijn mutta myös Moskovan Bol'shojn kanssa jälkineuvostoaikana 1989-1998.

Venäjän kanssa yhteistyö on jatkunut tiede-eliitin kanssa. Viime vuoden lopussa päättyi akatemia-projektini, joka tehtiin Venäjällä ja jonka muut osallistujat olivat Venäjältä. Loppujulkaisumme Трансформация и интеграция: карельская периферия в Российской империи ilmestyi Pietarissa kesällä 2021. Kustantajana oli Nauka.

Usein diplomaatit pitävät itse itseään ja muutkin heitä yhteiskunnan ulkopuolisina, jotka eivät todellisuutta ymmärrä. Olen tätä miettinyt Italian-kokemukseni perusteella. Sieltä minulla ei ole kokemusta suihkuseurapiirien maailmasta, mutta onko opiskelijamaailma sen todellisempi? Elikö ulkoministeri Andrej Gromyko opiskelijoiden ja työläisten neuvostoelämää ja maailmaa, kun ei 80-luvun lopun juttujen perusteella ollut astunut Moskovan kadulle sitten 50-luvun?

Maailmoja on monia ja siten en erityisesti itse arvosta puheenvuoroja, joissa korostetaan oman kokemuksen erityistä aitoutta ja oikeellisuutta. En tietenkään usko siihen, että Neuvostoliitossa olisi ollut ”seitsemän aidan” takana jokin täysin eristetty oma mutta homogeeninen maailmansa. Ero varmaan oli liukuva.

Seuraavassa en pyri luomaan kattavaa teoriaa Neuvostoliiton yläluokan maailmasta. En siihen pystyisi. Kerron omia havaintojani etuoikeutetusta elämästä ja sen suhteesta etuoikeutettuihin venäläisiin ja neuvostoliittolaisiin, joita toki tunsin... joitakin jopa hyvin. Yritän kuvata aihetta omasta, rajallisesta kokemuksestani ja muistoistani.

Nykyisin on paljon julkaistu. En ole innostunut näistä älyköistä kuten Masha Gessenistä ("Venäjä vailla tulevaisuutta"), jotka kuvaavat jo neuvostoaikana perheensä pitäneen sitä "natsimaana", josta haluttiin pois. Toki aina ja kaikkialla on oppositioita. Gessen kuvaa neuvostoyhteiskunnan lastentarhoja kauheiksi vankilan ja varastorakennuksen yhdistelmäksi. Vanhin poikana Johannes oli pari vuotta Sofiassa julkisessa lastentarhassa. Olihan se erikoinen mutta meistä erinomainen, ja Johanneksen omat kokemukset olivat hyviä. Gessen mässäilee juutalaisten vainoamisella. Eräs latvialaisystäväni sanoi pyytäneensä passiinsa kansallisuudeksi juutalainen 80-luvun alussa, kun se tuntui "makealta" ja hänellä oli isovanhempien kautta siihen oikeus (vanhemmat olivat "venäläisiä"). Hänellä tämä ei este neuvostouralle. Itse hoitelin ns. suojeluvaltion Moskovan pääntistikonttoria (Suomi edusti Israelissa Neuvostoliittoa): tapaukset olivat vähäisiä, mutta siitä vinkkelistä Gessenin totuus "ei myy". Tämä genre on täynnä länsimaisen lukijan odottamaa hirvistelyä, koska se taas myy.

Minä en kokenut sosialistimaita näin ja Jälkiviisaus, jolla nuollaan voittajia on raivostuttavaa. Neuvostoliiton romahdus ei satanut kenenkään ulkopuolisen ideologiseen pussiin. Neuvostojärjestelmän idioottimaisuus oli selvä usealla tuntemalleni neuvostoliitin edustajalle kuin myös ulkopuolisille. Ongelma oli silloin kuin nytkin se, että vaikka vaikeuksien syy tiedetään, kaikki korjausmahdollisuudet ovat mahdottomia, koska ne tuhoavat liian monen mahtavan etuja.

Kommunistisen yhteiskuntateoria tavoite oli luoda tasa-arvoinen ihanneyhteiskunta. Yhteiskunnan eliitit nauttivat etuja, jotka eivät olleet tarjolla tavallisille ihmisille. Toisaalta eliitin jäsenet perustelivat ihan oikeasti vielä 80-luvun puolivälissä, että erikoisedut olivat vain välivaihe ja tavoite oli saattaa kaikki niiden piiriin. Lenin oli tämän jo myöntänyt.

Venäjä on ollut aina luokkayhteiskunta syvine eroineen. Tsaarin ajan ylimykset omaisuuksineen eivät aina edes puhuneet venäjää, eikä heillä ollut mitään tekemistä kylien maaorjien kanssa. Neuvostoaajan nomenklatuura puhui venäjää, mutta ei sillä ollut mitään kosketusta kadunmieheen tai johonkin kolhosnikkiin, joka asui vielä maaorjuudessa ilman matkustusvapauksia. Eräs komsomolvirkailija naureskeli kokemuksillaan Keski-Aasiasta, että ei ne ihmiset edes tiedä sosialismiin siirtymisestä. Sheikistä oli vain tehty kolhoosin puheenjohtaja ja maaorjat jatkoivat elämäänsä kolhoosilaisina. Nykyisten oligarkkien suhde tavalliseen kaupunkilaiseen ei tästä poikkeaa. Tässä mielessä Neuvostoliitto ei ollut mikään ainutlaatuinen asia historiassa: se oli vain yksi Venäjän kummallisen historian kummallinen välivaihe.

Neuvostoyhteiskunnassa sosiaalinen mobiliteetti oli nollassa ja privatisoituminen piikissä. Ihmiset elivät omissa, erotelluissa ryhmissään ja virkalokeroissaan eivätkä kohdanneet toisiaan. Tämä on klassisen klaaniyhteiskunnan luonne: on väärin arvioida Neuvostoliittoa kommunistisena yhteiskuntana. Se oli klaanipohjoinen teknokratia, jossa kaikki päättäminen luultiin onnistuvan asiantuntijalta tämän omassa organisaatiossaan. Tämä sementoi kaikki epäkohdat, kun kukaan ei ajanut yhteiskunnan etuja vaan vain omiaan ja organisaation etuja. Tässä todellisuudessa eli diplomaattikin. Poliittisia mielipiteitä ja aktiivisuutta ei kukaan osoittanut. Se kuului vain niille, joiden virkaan se kuului. Esim. viimeinen neuvostopääministeri Nikolaj Ryshkov kai liittyi puolueeseen vasta ollessaan Uralmashin pääjohtaja. Nykyisinkään politiikkaa ei puhuta, koska se kuuluu poliittiselle johdolle. Olen huomannut, että tavalliset ihmiset ovat tähän valmiimpia kuin

korkeassa virka-asemassa olevat. Poliittikkaan osallistuminenhan on merkinnyt myös nykyisille oligarkeille ongelmia.

Diplomaattikunta pyöri myös omassa yhteisössään ja tapasi omia eliittiin kuuluvia neuvostotuttujaan. Ja tämä tapahtui ”hyvässä ja harkitussa kaavassa”. Kun olin kesällä 1986 pari päivää Suomen asiainhoitajana (vanhempien diplomaattien lomat menivät päällekkäin), tulikin seuraavaan venäläisten saunailtaan yhtä pykälää korkeampi diplomaatti kuin aiemmin. Asiat olivat niin hyvin lokeroissaan, että MID:n diplomaateille aiheutui ongelmia, kun pelasin heitä vastaan saksalaisten jalkapallojoukkueen maalivahtina (olen entinen pääsarjapelaaja Suomessa, mutta en mikään tähti). Heille oli ilmiselviä ongelmia puhua minulle.

Eliitin kanssa viralliseen puoleen siirryttiin vain virallisessa tarkoituksessa: kesken oluen juonnin ja viinaryyppöjen vanhin venäläisvieras kuiskasi saunassa, kenestä tulee seuraava Skandinavian osaston johtaja ja että Iso-Britannia siirretään tähän osastoon. Taatusti oli suunniteltu ilmoitustapa eikä mikään viinan aiheuttama lipsautus. Näin kuulemma jotkin asiat kulkivat myös nomenklatuuran sisällä.

Kosketuspintoja oli toki venäläisiin arjessa ja juhlassa ja kadullakin: silloin kuitenkin privaatti oli esillä. Näin myös ulkoministeriön virkailijoiden kanssa. Kun Gorbatshevin ”suhoj zakonin” takia MID ilmoitti virallisesti, että he eivät toivo alkoholia uuden vuoden lahjaksi, niin paristakin MID:n toimistosta ystävä ilmoitti, että tämä on nyt näitä byrokratian riittejä. Viinat voi toimittaa suoraan toimistoon.

Eliitti pyöri pienessä piirissään jo siksi, että jokainen oli ammattilokerossaan ja ammatti näytti periytyvän. Tässä ei vielä ole suurta muutosta. Se ihmetytti, että ”kaikki” olivat moskovalaisia. Useammalta kysyin aluksi, mutta mitään provinssin ihmisiä ei niissä ollut, joita kohtasin. En tiedä oliko tämä totta... Akateemisessa maailmassa olen kohdannut suurempaa maantieteellistä hajontaa. Toisaalta verkostoituminen on aina ollut elinehto, ja se tukee piirien pienenemistä. Ulkomaisen osalta tämä johti siihen, että pääsi näkemään läheltä paljon valtaa, vaikka ei tietenkään puhumaan sen kanssa: minäkin olen kärtellyt Gramykoa, Gorbatshevia, Jeltsiniä...

Eliitin maailma:

1) Materiaalinen luksus oli todellista, koska tavaroita sai erikoiskaupoista, joihin pääsi vain erikoisluvulla, ja näin tietenkin myös diplomaatit. Yläluokalle oli havaintoni mukaan myös muita erikoislukuksia tarjolla, koska heillä oli verkostonsa ja kun tarjosivat apuaan, sai lahjoja. Kun edut riippuivat työpaikasta ja ryhmästä eikä palkasta ja koska verotus- ja tulonsiirrot olivat olemattomia, eriarvoistuminen oli automaatio. Raha ei ollut eliitin ongelma, koska useat asiat saatiin etuuksina ja hinnat olivat olemattomia ja oli kuponkeja (ulkkareilla ja osalla paikallisista myös pimeän kurssin rahaa, jota valtiot myivät itse länsimaisissa pankeissa. Sparkassesta sai Itävallassa tilaamalla painotuoreita ruplia ja levoja numerojärjestyksessä. Niin myös muualta).

2) Tunnettiin länsi... sen mielipiteet ja elämä (esim. akatemian tutkijat olivat kyllä ihan lännen tasoa eivätkä mitään ideologeja (Nazarenko)). Gessen kuvaa hirveää älymystön vainoa. Sitä varmaan oli, vaikka en minä siihen törmännyt edes toimiessani pelkkä tieteilijän hattu päässäni. Toisaalta havaitseehan tätä nytkin akateemisissa kollegoissa. Keskiajan tutkijat puhuvat vain keskiajan kysymyksistä ja vain positivistisessä kontekstissa. Tosin on tällaista lännessäkin. Olen pikemmin ymmärtänyt, että äärimmäinen pidättyväisyys on paitsi systeemin äärettömän lokeroitumisen ja privatisoitumisen yksi puoli, niin se on myös osa kulttuuriperinnettä.

3) Privatisoituminen ja mielipiteen kontrolli oli toki totta ja on totta. Mutta on hullua kuvitella, että lännessä saisi puhua ja olla mitä mieltä haluaa: jos haluaa edetä firmassa, yliopistossa, armeijassa, ministeriössä tai tieteessä, merkityksellistä ei ole tiedot, taidot tai koetellut kansalaiskunnot, vaan...

4) Aitoa luottoa hyvään toimintaa ja idealismiakin oli... kuten kaikkialla. Erikoista oli kuitenkin se, että monessakin keskustelussa sellainen seikka kuin ”elämän tarkoitus” ymmärrettiin aivan toisin kuin lännessä: se monesti tarkoitti jotakin materiaalista asiaa.

5) Matkustusrajoitukset ulkomaille olivat aivan totta. Kun olin viisumi- ja konsuliyksilön päällikkönä Moskovassa, myönsi Suomi about 15.000 viisumia vuodessa, mikä luku oli suurempi kuin muilla länsimailla yhteensä. Jo 2000-luvun alussa meni rikki miljoonan monikertaviisumin raja. Toisaalta joitakin tämä haittasi mutta monia ei. Enemmähän venäläiset ovat aina peloissaan ulkomailla, ja raja on jo kielellisesti pelottava käsite ja varsinkin se, mitä sen rajan takana on.

6) Vahdittiinko ihmisiä. Kyllä urkkijoita pelättiin: kirjoitin saksaksi väitöskirjani ja kielenhuollosta kiitän esipuheessa tri Peter Fischeriä... sellaista ihmistä ei kuitenkaan ole olemassa. Työn teki Sofiassa DDR-läinen Otto Köllner, mutta hän toivoi, että ei tule mainituksi turvallisuussyistä. Kävimme heillä kylässä DDR:ssä 1986. Salaisen poliisin kerrotaan erityisesti valvoneen ulkomaalaisia ja siksi meilläkin oli lähetystössä vaikka mitä virituksia. On totta, että salakuuntelua ja katselua sekä siihen liittyneitä kiristystapauksia oli. Toisaalta itse on koskaan huomannut osaltani tätä. Lisäksi tässä seuraamisessa oli teknisiä mahdottomuuksia kuten se, kuinka kaikki materiaali olisi kyetty analysoimaan. Moni juttu tuntuukin turistien mielikuvitukselta, Eräs nykyinen latvialainen mutta muinainen neuvostovirkailija sanoi, että neuvostosysteemi oli niin umpimätää 80-luvulla, että se ei kyennyt valvomaan. Hänellä oli paljon hauskoja esimerkkejä, mutta en niitä voi kertoa. Kysyi tätä eräältä ikätoveriltani (yliopistolainen), niin hän sanoi, että varmaan tämä oli ongelma yhteiskunnan ylätasoilla hänen vanhemmillaan 40- ja 50-luvuilla, mutta ei hän siihen ollut törmännyt. Toisaalta poliisia pelättiin Italiassa ja meilläkin oli ja varmaan on edelleen urkintaa. Toisaalta ei pelko ole mihinkään poistunut. Sen tiedän nykyisyydestä, joten siitä ei sen enempää kuin että se ei ollut neuvostoluomus.

7) Virkaeliitin maailma romahti 1988-1992. Gessenin kirja onkin oikeasti analyysi siitä, kuinka eliitti koki romahduksen ja nykyisen totalitarismin synnyn. Romahduksesta kärsi kai eniten sivistynyt keskiluokka, jolla oli aika turvallista Neuvostoliitossa. Akatemiassa kyllä itkettiin syystä ja yliopistoissa myös.

Loppukevennys:

Joskus miettii sitä, kuinka nykyisyys Suomessa muistuttaa neuvostotodellisuutta. Kun kuuntelee maakunta uutisia ja lukee maakuntalehtiä, tulee mieleen virkatyö lukea joka päivä Sel'skaja Zhizn' lehteä: positiiviset uutiset ja ikkunasta näkyvä maailma ei kohtaa. Kun kuuntelee valtakunnan uutisia, täyttyvät ne ideologisella saarnalla ilmastosta. Kun menee yliopistolle, on se lokeroitu kasvottomiin hallintosiiloihin, joiden järjenvastaisia päätöksiä ei kukaan voi muuttaa mutta ei myöskään perustele.